

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روزنامه سفر - سفرنامه‌ی طبس تا مکه معظمه

مشمول بر خاطرات

خانم آغا جمیل السلطنه (زنده به سال ۱۳۲۳ ق)

همسر عماد الملک حاکم طبس

(۱۳۰۴-۱۳۰۳ هـ.ق)

به انضمام

عقدنامه‌ی شاهزاده عبدالله میرزا

تحقیق، تصحیح، شرح

به کوشش

فهرست مطالب

۷.....	سخنی با خواننده
شرحی بر: روزنامه سفرمکه‌ی حاجی خانم آغا جمیل السلطنه (زنده به سال ۱۳۲۳ق) همسر عماد	
۷.....	الملک حاکم طیس (۱۳۰۳-۱۳۰۴ هـ.ق)
۱۵.....	مقدمه و معرفی مؤلف
۱۶.....	[نسب نامه مؤلف]
۲۰.....	[آغاز سفر از طیس به مکه‌ی معظمه (۱۳۰۳ هـ.ق)]
۲۵.....	[توقف مشجری، انارک]
۲۶.....	[ورود به نائین و زیارت امامزاده سلطان محمد علی علیه السلام]
۲۸.....	[اقامت در مغار]
۲۹.....	[اقامت در باد خلت آباد]
۳۰.....	[ورود به کاشان]
۳۲.....	[ورود به قم]
۳۵.....	[ملاقات با پدر پس از ۱۸ سال، شش روز اقامت]
۳۶.....	[فرزند خواندگی برادر ناتنی]
۳۷.....	[ورود به سیاوشان، شنبه آخر رمضان]
۴۲.....	[توقف در بیستون ۹ شوال ۱۳۰۳]
۴۴.....	[ورود به کرمانشاهان]
۴۶.....	[وصف هازون آباد]
۵۰.....	[توقف در پای طاق (= پا طاق)]
۵۲.....	[ورود به قصر شیرین]
۵۵.....	[ورود به عراق و زیارت عتبات عالیات]

- ۵۷..... [ورود به خانقین]
- ۶۰..... [وصف بعقوبا]
- ۶۱..... [وصف کاظمین]
- ۶۴..... [سواربرکشتی]
- ۶۹..... [نجات از غرق شدن عمله کشتی]
- ۷۰..... [ورود به عماریه=عماره]
- ۷۱..... [ورود به بصره]
- ۷۷..... [تلفات سفر دریا]
- ۷۹..... [تماشای شهر بوشهر]
- ۸۲..... [به دریای هند رسیدیم]
- ۸۳..... [ورود به جدّه، عربستان]
- ۸۵..... [زیارت مکه و مدینه]
- ۸۶..... [توقف در جدّه و ملاقات حبیب با شیخ زین العابدین زرگر]
- ۸۹..... [حرکت به سوی مکه]
- ۹۰..... [ورود به مکه و شروع اعمال حج عمره تمتع]
- ۹۳..... [حرکت برای عرفات و مشعر]
- ۹۶..... [طواف نسا و زیارت مقابر قریش و...]
- ۹۸..... [حرکت به سوی مدینه]
- ۱۰۰..... [منزل آخر برای ورود به مدینه منوره]
- ۱۰۳..... [وصف شهر مدینه و قبرستان بقیع]
- ۱۰۷..... [وصف قبرستان شهدای احد]
- ۱۱۰..... [توصیف غذای حجاج]
- ۱۱۱..... [وصف خرید و فروش کنیز]
- ۱۱۲..... [حرکت به سوی کربلا، اول ماه صفر ۱۳۰۴ ق]
- ۱۱۵..... [نهم ربیع الاول فوت محبوبه همسر حاجی محمد]
- ۱۱۶..... [ورود به نجف اشرف، ۱۵ ربیع الاول ۱۳۰۴ ق]
- ۱۱۸..... [تذکره در اصول اعتقادی]
- ۱۲۰..... [مقام حضرت امام زین العابدین علیه السلام]
- ۱۲۱..... [مناجات به درگاه قاضی الحاجات و رؤیای صادق]

۱۲۲.....	[فوت امیربیرادر ناتنی شاهزاده خانم]
۱۲۳.....	[فوت مبارک میرزا پدر شاهزاده خانم، ربیع الاول ۱۳۰۴ ق]
۱۲۴.....	[نوروز ۱۳۰۴ ق = ۱۲۶۶ خورشیدی، کربلا]
۱۲۶.....	[حکم به حرکت شماها فرموده اند]
۱۲۷.....	[وصف زیارت سامره]
۱۳۰.....	[پرنده ای با نوای «داد حسین کشته شد»]
۱۳۰.....	[بازگشت به ایران]
۱۳۳.....	[توقف در قم و حرکت به سوی طیس]
۱۳۶.....	[ورود به طیس] [ذی الحجه ۱۳۰۴ ق / ۱۲۶۶ ش]

منابع و مأخذ ۱۴۳

نمایه ۱۴۵

۱۴۵.....	نمایه: شرح واژه های گویش طبسی
۱۴۸.....	نمایه: اشخاص و رجال
۱۵۷.....	نمایه: اماکن و جای ها
۱۶۳.....	نمایه: ایلات، طوایف، قبایل، سلسله وادیان و...

ضمیمه ۱۶۵

۱۶۷.....	شاهزادگان قاجار در طیس و ...
۱۶۷.....	الف: فوت مادر حاجیه شاهزاده خانم مؤلف کتاب
۱۶۸.....	ب: شاهزاده ای که سیصد مئعه و متعلقه گرفت
۱۶۹.....	ج: قصه ی شاهزاده، جعفرقلی میرزا با آخوند زاده ی طلبه
۱۷۲.....	حکم قتل و تاراج خانه ی شاهزاده را دادند
۱۷۳.....	ظهیرالدوله و صفی علیشاه
۱۷۵.....	د: شاهزاده وحیه الله میرزا
۱۷۶.....	[مخمسی در بیان واقعه عزل و نصب شاهزاده مصطفی و عماد الملک]

مقدمه، عقدنامه شاهزاده عبدالله میرزا ۱۸۰

متن عقدنامه ۱۸۷

سخنی با خواننده

شرحی بز: روزنامه سفرمکه‌ی حاجی خانم آغا جمیل السلطنه (زنده به سال ۱۳۲۳ق) همسر عماد

الملك حاکم طبس (۱۳۰۳-۱۳۰۴ هـ.ق)

در راستای تحقیق در باره‌ی تاریخ طبس و بدست آوردن نسخ خطی منحصر، تا کنون چندین اثر را احیا، معرفی و منتشر نموده‌ام. کتاب حاضر نیز از جمله نسخ خطی دوره قاجار است که توسط همسر جوان عماد الملك حاکم طبس نگارش شده که خلاصه‌ای از کتاب بدین شرح است:

این کتاب «روزنامه چه سفر خیریت اثر سرکار نوابه علیه عالیّه حاجیه شاهزاده خانم» به مگّه‌ی مکرمه است. این شاهزاده خانم قاجاری سفر خود را از چهارشنبه بیست و یکم شعبان المعظم سال (۱۳۰۳ هـ.ق) شروع می‌کند و در یازدهم ذی حجه سال (۱۳۰۴ هـ.ق) به طبس برمی‌گردد. آن چه که در وهله اول مهم بود، عنوان کتاب است. این سفرنامه در فهرست نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی با عنوان

قراردادی «روزنامه سفر مکه» آمده است. از یک سو به نظر می‌رسید که این عنوان بسیار کلی است و از سویی دیگر نام نویسنده سفرنامه نیز مشخص نگردید. از این رو با توجه به اطلاعاتی که می‌توان به دست آورد. دوراه وجود داشت. نخست عنوان سفرنامه دختر مبارک میرزا، دوم سفرنامه همسر عمادالملک و سوم سفرنامه‌ی طبس تا مکه‌ی معظمه. با توجه به این که؛ داشتن عنوان سفرنامه که مبداء و مقصد را مشخص کند جذاب تر بنظر رسید، شق سوم برگزیده شد. مبارک میرزا اگرچه پسر محمود میرزا قاجار و در واقع نوه فتحعلی شاه است؛ اما گویا در قم ساکن بود و به ویژه در دو دهه اواخر عمر خود به خدمات دولتی کمتر اشتغال داشت. از سویی دیگر عمادالملک برای مدت‌ها حاکم تون و طبس بود و ناصرالدین شاه در ازدواجش با این شاهزاده خانم دخیل بود. همسر عمادالملک پیش از هجده سال از ورودش به طبس می‌گذشت که تصمیم به این سفر می‌گیرد و در واقع در مدت این هجده سال، هیچ ملاقاتی با پدرش نداشته است^۱ و از آن جایی که مادرش نیز با او در طبس و در خانه عمادالملک زندگی می‌کرده، پدرش زن دیگری نیز اختیار می‌کند.

از آن جا که نگارنده، در تحقیقاتی که طی ده ساله گذشته در باره وقایع و تاریخ طبس داشته‌ام، عقدنامه‌ای به دست آمد که ازدواج شاهزاده عبدالله میرزا با دختر علیمردان خان طبسی را در سنه‌ی (۱۳۲۱ هـ.ق) نشان می‌دهد و صدق آن، خانه و املاکی در قم

۱. یعنی وی در سن ۳۶ سالگی این روزنامه‌ی سفر را نوشته است. با کسر عدد ۳۶ از ۱۳۰۳ که آغاز سفر او به مکه است، تاریخ تولد دختر مبارک میرزا و همسر عمادالملک سنه ۱۲۶۷ قمری به دست می‌آید و با توجه به این که این بانو در حاشیه‌نویسی ص ۹۴ نسخه خطی سال ۱۳۲۳ به سفر حاجی آقا و (دولت کنیز حبشی) به نجف اشاره کرده، در نجف فوت می‌کند، و در وادی السلام به خاک سپرده شده است. منشی‌باشی نیز در خاطرات خود - شلغم شورو - از این بانو بارها به نام «حاجی خانم آغا جمیل السلطنه» نام می‌برد و در فرازی از وقایع و خاطرات خود می‌گوید: «... واقعاً خدا رحمت کند آغای جمیل السلطنه را خیلی اظهار مرحمت و التفات در حق ماها فرمودند...» بدین ترتیب تاریخ زنده بودن خانم آغای جمیل السلطنه نیز تا (سال ۱۳۲۳ق) مشخص می‌شود.

می باشد؛ از طرفی شاهزاده خانم در این کتاب به برادرش اسدالله میرزا اشاره می کند که در طبس فوت نموده، بی تردید شاهزاده عبدالله میرزا نیز برادر دیگر این شاهزاده خانم (همسر عمادالملک) بوده که همراه خواهر و مادرش به طبس آمده و چنین پیوندی اتفاق افتاده است. لذا این عقد نامه را بازنویسی و ضمیمه‌ی این سفرنامه نمودیم که مجموعه تکامل داشته باشد. با توجه به توضیحات فوق، برگزیدن عنوان: «روزنامه سفر - سفرنامه‌ی طبس تا مکه‌ی معظمه مشتمل بر خاطرات خانم آغا جمیل السلطنه همسر عمادالملک حاکم طبس» به انضمام عقد نامه‌ی شاهزاده عبدالله میرزا با بی بی سلطنت دختر علیمردان خان طبسی (۱۳۲۱ هـ.ق) مناسب، جامع و گویا تر بنظر رسیده است. مزید بر آن حضور شاهزادگان قاجار در طبس را بر آن اضافه کردیم.

آری! این سفرنامه دارای حاشیه‌های تحقیقی بسیار سودمندی است که شاید نتوان به آسانی به همه آن در جایی دیگری دست یافت. این حاشیه‌ها که سیزده سال بعد از سفر، توسط ابوالقاسم خان عمادالممالک فرزند عمادالملک، نوشته شده است، انبوهی از اطلاعات جغرافیایی و تاریخی در مورد افراد و منازل بین راه ارائه می دهد که نشان از فرهیختگی و دانش اوست.

برای پی بردن به اهمیت این سفرنامه و نویسنده آن، باید به بافت و بستر اجتماعی زمان این سفرنگاهی کوتاه انداخت. این سفرنامه متعلق به دهه پایانی حکومت ناصرالدین شاه قاجار است و نویسنده آن پرورش یافته اواخر دوره محمدشاه اوایل دوره ناصری است. اگرچه آشنایی جدی ما با مظاهر تمدنی جدید در این دوره بود؛ اما جامعه با چالش‌های جدی در حوزه روابط اجتماعی و فرهنگی مواجه بود. زنان هنوز حق خواندن و نوشتن را نداشتند و حتی در دوره مشروطه که آزادی‌های فراوانی به نسبت عصر ناصری وجود داشت، به مکتب رفتن زنان همچنان مخالفان سرسختی داشت. علاوه بر نگاه سنگین اجتماعی، خانواده‌ها نیز با این مسائل نا آشنا بودند و از این کار جلوگیری می کردند.